

CURSOS FUNDACIÓ FITA

EL FLÂNEUR A LA FINESTRA

Part primera

D'ON VENIM LLUNYÀ

Sessió nº 3 (30, XI, 2016)

J. Jubert Gruart

Jònia: Localitat i epocalitat

“Grècia no va conquerir cap altre poble, no va transferir les seves institucions a cap d’ells i ni tan sols va saber construir la seva unitat. Va ser vençuda pels macedonis i després pels romans. Va construir colònies entorn del Mediterrani, però aquestes colònies no eren més que petits illots de població grega, molt allunyats els uns dels altres, i no pretenien annexionar o dominar els països del seu entorn. La cultura dels grecs no tenia a priori cap possibilitat d’estendre’s fora de Grècia”.

(Malgrat això, és evident que) “la influència que han exercit, en quasi totes les èpoques i en molts països, les obres gregues, el pensament grec i fins i tot les paraules gregues”.

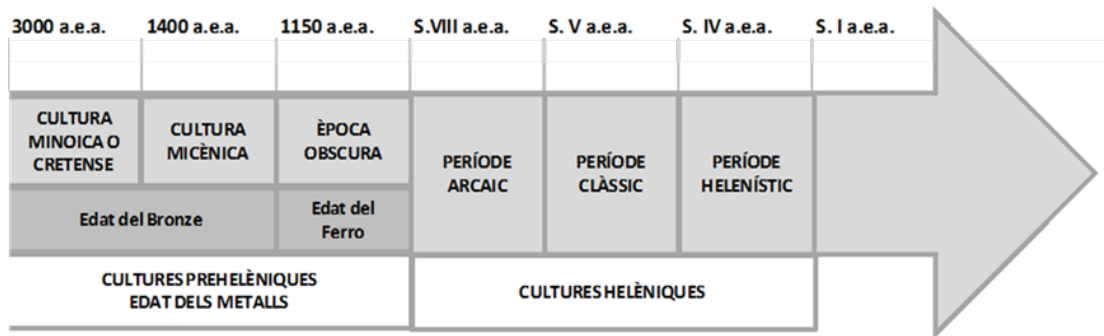
“Respirem l’aire de Grècia, sense saber-ho, a cada instant.”

J. de Romilly¹

Rep el nom de **Jònia** un territori situat a la costa d’Àsia Menor i que s’estén des de Focea (al nord) fins a Milet (al sud), poblat per grecs que havien fugit de l’expansió/invasió dòrica (diàspora aquea) al llarg del territori continental grec (s. X a.e.a.) i hi havien fundat colònies. Costes ben articulades permeteren la colonització del Egeu, del *Ponto Euxino* (mar Negra) i, després, del Mediterrani occidental. Veritable frontera (mur de contenció) entre el món grec i l’imperi persa.

En plena **època arcaica** (s. VIII-V a.e.a.), 13 Ciutats-estat formen la confederació de Jònia: Focea, Eritrea, Clazòmenes, Teos, Lebedos, Colofó, **Efes**, Selçuk, Priene, Mios, **Milet**, **Samos** (illa), Quios (illa) i Esmirna (la darrera en incorporar-se).

¹ J. de Romilly, o.c. p. 11 i 12.

Tot i ser els jònics contemporanis (compartint l'època arcaica) dels beocis (que, a propòsit d'Hesíode, hem considerat a la sessió anterior), l'específica peculiaritat territorial (illenca i costanera) i marc històric de veïnatge (els perses, Egipte,...) determinaren la possibilitat de construir una imatge o idea del món ben diferenciada dels uns amb els altres.

Lògic és, doncs, preguntar-se perquè Jònia donà lloc als reputats pensadors pre-socràtics (pas de *Mythos* a *Logos*) i perquè aquest crucial esdeveniment no tingué lloc també a la Grècia continental.

Es tracta, certament, d'un lloc-època transcendent, privilegiat, que, de fet, fundà la civilització occidental.

Alguns dels trets més característics i distintius (diferencials) dels jònics són:

1. Relatiu aïllament.

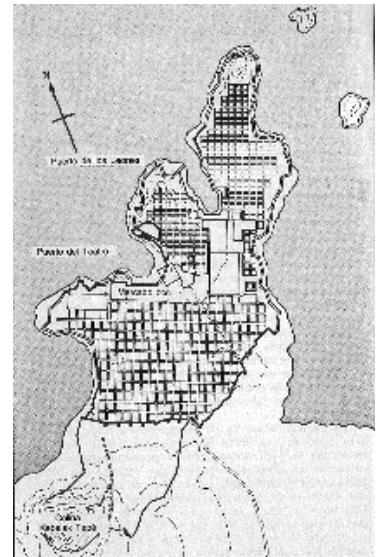
Noves condicions (en relació als seus predecessors i contemporanis continentals) generen diversitats significatives.² Aquest fet fou importat, almenys, a la insular Samos, la més grega de les citats jòniques, i a Efes, que saberen integrar les aportacions d'Orient (Tales és de Milet, de Samos emergí l'estrambòtic Pitàgores; i d'Efes són Heràclit i Xenofont).

2. Prosperitat econòmica.

La prosperitat d'aquestes colònies, al llarg dels segles VII-VI, vingué determinat per ciutats-port importants, la creació d'indústries dedicades a la producció de ceràmica i teixits, productes tots destinats bàsicament a l'exportació.

Els terratinents -ara sense que els cavalls fossin, en un territori costaner, un útil necessitat de producció massiva- passaren a un segon pla.

A Jònia es va "*fundar, abans que a Atenes i sense imperialisme polític, el primer Imperi marítim grec, orientat vers el Mar Negre. Rep d'aquestes llunyanes comarques el blat i les matèries primes; exporta els seus productes d'una brillant indústria tèxtil, especialment de llana, els seus objectes manufacturats, la ciència dels seus gran homes, ...*"³.

La ciutat de Milet al segle V a.e.a.

3. Sistema polític primer: el oligarques.

Els caràcter d'emigrants-fundadors de nous assentaments (colònies) els eximí de perpetuar els sistemes tradicionals de govern. Això possibilità l'accés al poder per part dels més aptes (comerciants, industrials, mercaders i constructors d'embarcacions) en aquest nou medi/territori.

4. Aparició de la moneda el segle VII, a Lidia (Àsia Menor).

Un fet aquest que facilità extraordinàriament les operacions comercials, determinà un augment dels preus i la subsegüent caiguda en inflació i l'obtenció de riqueses és converteix en un sentit de l'existir (*Chrémat'anér*, "el diner és l'home")⁴.

² Doncs les cultures també segueixen processos de selecció natural darwiniana.

³ Id. p. 108.

⁴ Sentència extreta d'un poema d'Alceu de Militene (621-526 a.e.a.), contemporani de la poetessa Safo (de Lesbos).

5. Societat de classes

“El comerç i l’economia aixequen a uns i arruïnen als aristòcrates d’abans; els ideals pateixen la pressió del progrés. Si la glòria i l’honor familiar marcaven les pautes d’abans, ara importa també el respecte i la justícia, i també els guanys i riqueses adquirides. Expressat en grec, no només *kléos* i *timé*, sinó *aidos* i *dike*, *kérdos* i *chrémata*”.⁵ És a dir: “l’humà és la seva riquesa/el seu diner” (*chrémat’anér*).

Però, conseqüència de manllevar diners, força pagesos i grangers s’arruïnen. Han demanat préstecs a la nova classe de rics comerciants. En no fer front als venciments, són expropiats, passant a engruixir la massa de la classe popular o baixa (*thêtes*) o, fins i tot, esdevenir *esclaus*, destinats a treballar la terra, a les indústries tèxtils i ceràmiques o a integrar les tripulacions en qualitat de remers.

Mentre, però, un selecte nombre de fills de famílies riques pogué dedicar-se a no fer altra cosa que mirar, veure i pensar.

6. Bullangues

La manifesta desigualtat social dóna lloc a esclats de violència i a governs inestables.

En no existir cap text constituent escrit, els aldarulls i lluites per accedir al poder o govern de la ciutat, no tenien altra sortida que la carnissada, l’apropiació dels bens o el desterrament.

7. Lleis escrites

En els territoris jònics es designaren, per acord assembleari dels ciutadans importants, reconciliats després d’una revolta, els *aisymnetes* (legisladors), amb l’encàrrec de redactaren lleis d’obligat compliment.

“La justícia ha deixat de ser el monopoli de la classe dominant que interpretava les lleis; apareixen els primers codis escrits, en favor de la comunitat i no dels nobles”.⁶

8. Els tirans.

Substituint als oligarques, apareix una nova figura de governant: el **tirà**.

Contràriament al significat que aquest mot ha arribat a adquirir avui en dia, es tractava de líders d’un grup econòmic poderós o de magistrats destacats que,

⁵ Carlos Garcia Gual, *Los siete sabios (y tres más)*, Alianza, Madrid, 1989, p. 15.

⁶ Id.

fent-se amb el poder per la força i de forma il·legítima, es manifesten davant la població amb desig i capacitat per posar ordre. Reben així el recolzament (o, almenys, la no oposició) dels seus contemporanis locals, principalment de la classes mitja (mariners, artesans, petits propietaris, ...) i de la popular o baixa.

Ocupat el poder (conquerida l'Acròpolis), no ostenten cap títol especial ni el caràcter hereditari del seu càrrec, però tampoc cap limitació temporal d'estada en el poder. Procedeixen, però, a redistribuir terres, concedeixen préstecs per projectes col·lectius, reconversió d'explotacions agràries (vinya, oliveres,... més beneficioses que els monocultius de cereals), poden declarar extingits els deutes, ... i procedeixen a la realització de grans obres públiques (aqüeductes, temples, teatres, fonts, dics, ports...), així com jocs esportius i concursos musicals. "*Són pacífics per prudència i solidaris per necessitat*".⁷

A l'època i lloc que considerem (Jònia, època arcaica) són tirans destacats: Tràsibul (a Milet), Pítaco (a Lesbos), Polícrates (a Samos),

L'illa-ciutat-estat de Samos és un exemplar típic dels antecedents i l'evolució de les ciutats jòniques i dels canvis experimentats amb les tiranies. L'illa jònica de Samos (on neix Pitàgores, a l'any de la quinquagèsima quarta Olimpíada, el 569 a.e.a.), plantada davant de les importants ciutats jòniques costaneres de l'Àsia Menor, és un destacat nucli comercial alhora que un potent focus religiós panhelènic (temple i culte d'Hera), amb uns 100.000 habitants.

El clima de llibertat i prosperitat que s'hi respira durant el segle VI a.e.a., propícia un interval d'expansió cultural.

La forma de govern, ostentat inicialment per una aristocràcia hereditària de rics mercaders, ha mutat a una tirania. Polícrates és el darrer tirà de Samos. La muralla ciclòpia, l'aqüeducte, el teatre i altres importants obres públiques, que distingeixen la ciutat-estat, són obres fetes durant l'època del seu poder.

A l'any 499 –quan Pitàgores fa anys que és un estranyat a la Magna Grècia, els jònics declaren guerra a la constantment opressiva Pèrsia, fracassant en l'intent 5 anys més tard. Polícrates és assassinat pel sàtrapa persa Oroestes. I la prosperitat econòmica s'acaba. Pitàgores havia mort un any abans.

"Només no conegueren aquesta etapa les regions massa retardades del Nord i l'Oest (continentals), sumides en els seus règims patriarcals, i Esparta, estancada en un règim militar i aristocràtic, enemiga declarada de la tirania".⁸

⁷ Paul Petit, *Historia de la antigüedad*, Ed. Labor, Barna., 1986 (1962), p. 105.

⁸ Id. p. 105.

Van durar però poc temps. “Si haguessin durant més temps tal volta Grècia hagués conegut una major unitat (territorial), sense el particularisme altiu de les democràcies... Però desaparegueren ràpidament, no sense haver complert abans el seu paper històric. Foren expulsats per revoltes populars en nom de la llibertat, conduïdes a voltes per aristòcrates moderats; però l’antic règim, molt debilitat, no podia renéixer ni impedir una evolució vers la democràcia en diverses formes”.⁹

9. Un nou concepte de benestar i d’humà

“Tal volta –escriu C. Garcia Gual- aquella afirmació crematística que Alceo posa en boca d’un tal Aristòdam d’Esparta (ciutat on el diner no circula...) pot entendre’s en un sentit menys fort, significant quelcom així com ‘l’humà és el que valen les seves coses d’ús’ o ‘ets el que tens per anar al mercat’. Allò important en aquest temps és l’apreciació de que la riquesa no és ja l’abundància, el *plou̐tos*, sinó els bens d’ús, els *chrémata*, i que ells defineixen a un humà. No pels seus avantpassats, ni pel seu valor per la guerra, sinó pels seus *chrémata*. El valor d’un humà es cotitza ja per mitja d’un patró llunyà al de l’època heroica i aristocràtica en aquesta societat, arcaica, però progressista”.¹⁰

Apareix també un nou valor: el coneixement, la saviesa. Les noves idees i les innovacions tècniques que se’n deriven, explotades comercialment, són una font d’enriquiment i de prestigi.

10. Un idioma, un alfabet comú (el grec jònic) i una nova forma de pensar

Després de l’adaptació de l’alfabet fenici al grec, l’escriptura es generalitza. Té lloc una progressiva alfabetització de la població.

Tenien “amor” pel discurs i per la creació de nous mots. Gust per expressar-se per mitjà de màximes moralitzadores. I curiositat. Ben armats amb un llenguatge prou ric, es formulen preguntes i assagen de respondre-les no pas recurrent *mythos* sinó pensant (*logos*).

Això arriba en un moment d’esgotament (tips/fars) del *mythoi*. Emergeix, facilitada per les noves condicions, una “capacitat crítica”, una creixent desconfiança envers el pretès saber tradicional i fonamentat exclusivament o dominantment en el *mythos*.

Davant la pregunta: ¿Quina és la natura de les coses? es passa de donar-hi resposta amb el *Mytho*; el *Logos* (pensar) entra en funcionament. El pensament, plenament transductiu i inductiu, comença a ser deductiu.

⁹ Id. p. 105.

¹⁰ C. Garcia Gual, o.c., p. 15.

Aquesta nova classe d'humans (ara sí *sapiens*) són el presocràtics jònics, els *physioólogoi*. Quan la pregunta s'adreça a la natura i causa de tot plegat, ja no s'invoca als déus sinó a la *physis demiourgiké*, "de la que tot sorgeix i en la que tot es resol".

Estem en "el canvi".

11. *Schole*

Disposen de prou pau i prosperitat com per ensenyar i aprendre (més enllà d'escoltar recitar als aedes variacions dels poemes èpics i teogònics).

Aristòtil, anys a venir, escriurà: "disposar de temps lliure és una condició prèvia a la vida intel·lectual i, en definitiva, per dur una vida humana de veritat digne i lliure, oberta a l'activitat teòrica *physiké*".

Els poetes deixaren de ser els educadors dels infants, dels adolescents i del poble. Alguns ciutadans i governants (o, almenys, alguns assessors dels governants) s'adonen que el saber no es dona per natura (innat, diem ara) ni el concedeixen aleatòriament els déus; s'ha d'aprendre i, en conseqüència, s'ha d'ensenyar. Cauen en veure que el saber (*sophie*) no és saber moltes coses, sinó que—com acabarà dient Esquil— "savi és el que coneix allò útil, no el que coneix moltes coses"¹¹.

12. *Akmé* (floritura) del pensar útil

Va ser, l'època dels tirans, un període propici per tal que alguns (pocs) ciutadans poguessin dedicar-se a pensar un saber útil. A Milet, essent tirà Tràsibul (c. 610), floreixen Tales, Anaximandre i Anaxímenes.

La situació territorial, les relacions comercials i la prosperitat d'algunes famílies, impulsa a alguns d'aquests pioners del pensar útil a cercar ampliar-lo més enllà del marc jònic. Viatjar o exiliar-se, almenys temporalment, fou un força freqüent comú denominador dels pensadors pre-socràtics jònics. Tales de Milet, fill de comerciants fenicis, emprengué de ben jove una llarga sèrie de viatges a Egipte i Orient Mitjà. Durant la tirania de Polícrates a Samos, i a causa d'ella, Pitàgores emprengué el seu viatge a Egipte i més lluny.

Tenien un motiu (pas previ a la generació d'una idea i a la posta en marxa d'un projecte): **curiositat**. Cercaren un progrés tècnic per resoldre qüestions pràctiques. Inventaren la mecànica/tècnica. Tingueren necessitat de Ciència per explicar com funciona la mecànica.

¹¹ Esquil, fragment 390.

13. *Physiké theoría* (teoria de la natura) i altres savieses útils

El saber útil caracteritza Jònia. Neix *physiké theoría*. I “anomenen savis als que tracten sobre la natura de les coses”. Sense cap ajut o inspiració divina, sorgeixen ciutadans que despleguen *epinoia* (intel·ligència pràctica), caracteritzada per la seva *chreía* (utilitat). Tales, de Milet, obra el llistat dels investigadors de “la causa del real”. “A la natura li agrada amagar-se” (Heràclit). Tasca de savi és cercar la veritat que s’oculta sota l’aparença, per mitjà del *Logos*. Són pioners d’una manera nova de considerar “les coses”: trobar una explicació *physica* (no divina) a com funciona la natura, quines són les lleis (d’obligat compliment) per les que es regeix la natura terrena (al marge de *Mythos*) i també, si s’escau, del supraterranal.

Allà on hi havia, “en un principi”, Caos, ara hi ha aigua, “*arké*”, terra, foc, aire,.... Es preveu un eclipsi de sol. Es divideix l’any en 365 dies. S’inventa el rellotge solar. La *clepsidra* (lladre-d’aigua)¹². La teoria dels números (matemàtiques) i transcendents progressos geomètrics. Astronomia. Teoria atòmica. Medicina hipocràtica¹³. Dualitat microcosmos/macrocòsmos¹⁴...

En definitiva: s’explica “un màxim nombre de fenòmens per mitjà d’un mínim d’hipòtesis”.¹⁵

La “ciència” grega, però, tingué imponderables limitacions: aïllament, associació de ciència i filosofia, actitud passiva de la població davant de la natura, manca d’experimentació sistemàtica, manca de “matematització” aplicada, consideració del Cosmos com un organisme viu,¹⁶

A més del científic-tècnic, el saber útil jònic també abastà altres terrenys: la virtut (*areté*) de la *sophrosyne*, el seny (cordura, templança, sensatesa).

“Pensar amb sensatesa és la major virtut, i saviesa (és) el dir la veritat i actuar d’acord amb la natura, atenent-la” (Heràclit)¹⁷. És a dir: *katà physis*: ètica ecològica.

Saviesa, a la Jònia arcaica, és l’excel·lència en la pràctica d’un art-ofici. I un d’aquest oficis és la política. Cal doncs que es dongui *sophia politiké*, cívica

¹² Verificació de que “la natura actúa per mitjà de cosos invisibles”.

¹³ “La medicina començà a Jònia a ser científica” (Benjamin Farrington, *Ciencia griega*, Icaria, Barna, 1979 (1969), p. 61.

¹⁴ C.U.M. Smith, *El problema de la vida. Ensayo sobre los orígenes del pensamiento biológico*, Alianza, Madrid, 1977 (1975), pp. 56-77.

¹⁵ S. Sambursky, *El mundo físico de los griegos*, Alianza, Madrid, 1990 (1962), pp. 21 s.

¹⁶ Id. pp. 252-275.

¹⁷ Fragment 112 DK.

(civisme), assegurar un terreny, la ciutat, on regni la convivència, la seguretat ciutadana, que es compleixin les lleis. Cal legislar i establir constitucions que marquin la governabilitat.

14. La qüestió religiosa.

Si bé conservaren una profunda fe en els déus tradicionals als que s'hi dedicà culte oficial (a Hera, Posidó, ...), també integraren conceptes referents a allò diví d'altres procedències (egípcia, mesopotàmica) i permeteren expressar-los.

15. Les colònies jòniques.

L'excés de població i la manca d'espai (*stenojoia*, manca de terres) obligà als jònics a emigrar (estranyament), fundant noves colònies (*apoikia*, obrir una nova casa). La ciutat-estat que es troba en aquesta situació, organitzava una expedició, capitanejada per un *oikistés* (cap), cercava el lloc idoni (a voltes havent consultat a l'oracle de Delfos) i fundava una nova polis, costanera generalment plenament, independent de la seva ciutat de procedència.

De fet, la denominada colonització grega vers el Mediterrani fou, en la seva majoria, obra dels pobladors jònics (del continent, només Corint fou colonitzadora; les ciutats-estat dòriques del Peloponès eren poc marineres, limitant la seva expansió, per excés de població, a conquerir territoris veïns¹⁸).

Les emigracions jòniques es produïren vers el Nord (Calcedònia, Bizanci, Mar Menor, ...), el Sud (Xipre, Soli, nord d'Àfrica...), l'Oest (Ítaca, Sicília, sud d'Itàlia, Marsella (*Massalia*), Empúries, Roses (*Rhode*)...). En total, al llarg de la Mediterrània, es fundaren més de mil cinc centes colònies gregues.

Moltes d'aquestes colònies foren més pròsperes que la ciutat-mare. La riquesa econòmica d'algunes d'elles, com Sibaris i Siracusa, propicià luxes i excessos famosos.

A diferència del concepte que avui tenim de la colonització (a partir dels segles del genocidi espanyol sud-americà o les colonitzacions brutals europees sobre Àsia i Àfrica de les darreries del XIX i en ple segle XX), les colonitzacions gregues foren pacífiques, doncs les costes septentrionals estaven habitades per tribus escassament organitzades que no feren una especial oposició als nou vinguts.

Aquesta expansió jònica té la seva fi el s. VI (a. 540 a.e.a.) en aturar-la etruscs i cartaginesos.

¹⁸ P.e. Esparta dominà Laconia.